TASHQI IQTISODIY XATARLAR VA SANKSIYALAR SHAROITIDA MILLIY BIZNES MANFAATLARINI AXBOROT MAKONIDA HIMOYA QILISH

PROTECTING NATIONAL BUSINESS INTERESTS IN THE INFORMATION SPACE UNDER EXTERNAL ECONOMIC RISKS AND SANCTIONS

Muallif: Xamidov Obidjon Xafizovich [1]
Affiliyatsiya: Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23530019

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tashqi iqtisodiy xatarlar va xalqaro sanksiyalar sharoitida milliy biznes manfaatlarini axborot makonida himoya qilish masalalari tadqiq etiladi. Sanksiyalarning “ikkilamchi” ta'siri, “qurollashtirilgan o‘zaro bog‘liqlik” va “narrativ iqtisodiyot” konsepsiyalari asosida tashqi iqtisodiy xatarlarning axborot makonida namoyon bo‘lish shakllari – reputatsion xavf, dezinformatsiya, mish-mishlar tufayli yuzaga keladigan moliyaviy vahima va kontragentlar ishonchining yo‘qolishi tahlil qilinadi. O‘zbekistonning tashqi savdo tuzilmasi, 2022-yilda “Mir” to‘lov tizimi kartalariga xizmat ko‘rsatishning to‘xtatilishi hamda 2024-yilda ayrim mahalliy kompaniyalarning AQSh sanksiya ro‘yxatiga kiritilishi misolida axborot omilining biznes faoliyatiga ta'siri ko‘rib chiqiladi. Davlat, tarmoq va korxona darajalaridagi himoya mexanizmlari tizimi hamda axborot xatarlarini baholash metodikasi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: xalqaro sanksiyalar, ikkilamchi sanksiyalar, tashqi iqtisodiy xatar, axborot makoni, biznes reputatsiyasi, inqiroz kommunikatsiyasi, komplayens, dezinformatsiya, iqtisodiy xavfsizlik

ABSTRACT

This article examines the protection of national business interests in the information space under external economic risks and international sanctions. Drawing on the concepts of secondary sanctions, weaponized interdependence and narrative economics, it analyzes the forms in which external economic risks manifest in the information space: reputational risk, disinformation, financial panic driven by rumors, and the loss of counterparties’ trust. The impact of the information factor on business activity is considered using Uzbekistan’s foreign trade structure, the suspension of Mir payment card servicing in 2022, and the inclusion of certain local companies on US sanctions lists in 2024 as examples. A system of protection mechanisms at the state, sectoral and enterprise levels, together with a methodology for assessing information risks, is proposed.

Keywords: international sanctions, secondary sanctions, external economic risk, information space, business reputation, crisis communication, compliance, disinformation, economic security

So‘nggi yillarda xalqaro iqtisodiy munosabatlarda sanksiyalar tashqi siyosatning eng faol qo‘llanilayotgan vositalaridan biriga aylandi. Sanksiyalar endilikda faqat ular bevosita qaratilgan davlatlarga emas, balki ular bilan savdo va moliyaviy aloqalarga ega bo‘lgan uchinchi mamlakatlar kompaniyalariga ham ta'sir ko‘rsatmoqda. Bunday sharoitda tashqi iqtisodiy xatarlar faqat moliyaviy yoki logistik muammolar sifatida emas, balki axborot makonida ham namoyon bo‘ladi: kompaniya haqidagi tasdiqlanmagan xabar uning xorijiy hamkorlari bilan aloqalarini to‘xtatishiga, bank tizimi haqidagi mish-mish esa aholining vahimali harakatlariga sabab bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston iqtisodiyotining tashqi bozorlar bilan bog‘liqligi yildan-yilga ortib bormoqda, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi esa eksport salohiyatini oshirishni ustuvor maqsad sifatida belgilagan [6]. Milliy statistika qo‘mitasining dastlabki ma'lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda mamlakatning tashqi savdo aylanmasi 81,2 mlrd AQSh dollarini tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 20,7 foizga oshgan. Eksport 33,8 mlrd dollarga, import esa 47,4 mlrd dollarga yetgan. Asosiy savdo hamkorlari orasida Xitoy (21,2 foiz) va Rossiya (16,0 foiz) yetakchilik qiladi [16]. Savdoning sezilarli qismi sanksiyalar ostidagi mamlakat bilan bog‘liqligi milliy kompaniyalar uchun ikkilamchi sanksiyalar xavfini va u bilan bog‘liq axborot xatarlarini yuzaga keltiradi.

Bu xatarlar amalda ham namoyon bo‘ldi. 2022-yil sentyabrda O‘zbekiston banklari Rossiyaning “Mir” to‘lov tizimi kartalariga xizmat ko‘rsatishni to‘xtatdi. Markaziy bank rahbariyati bu qarorni ushbu kartalarga xizmat ko‘rsatish tijorat banklari uchun katta xavf tug‘dirishi bilan izohladi [17]. 2024-yil oktyabrda esa AQSh Moliya vazirligining Xorijiy aktivlarni nazorat qilish boshqarmasi (OFAC) Rossiyaning harbiy-sanoat bazasini qo‘llab-quvvatlashda ishtirok etgan deb hisoblangan ikki o‘zbekistonlik kompaniyani sanksiya ro‘yxatiga kiritdi [18]. Bunday holatlar faqat bevosita ro‘yxatga kiritilgan kompaniyalarga emas, balki butun milliy biznesning xalqaro obro‘siga ta'sir ko‘rsatadi va xorijiy banklar hamda hamkorlarning tekshiruvlarini kuchaytiradi.

Milliy qonunchilikda tashqi iqtisodiy faoliyat va biznes manfaatlarini himoya qilishning huquqiy asoslari mavjud. “Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonun [1] tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining huquq va manfaatlarini davlat tomonidan himoya qilishni nazarda tutadi. Prezident huzuridagi Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakil instituti [2], “Tijorat siri to‘g‘risida”gi [3] va “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi [4] qonunlar esa biznesni axborot tahdidlaridan himoya qilishning ayrim jihatlarini tartibga soladi. Biroq tashqi iqtisodiy xatarlarning axborot makonidagi namoyon bo‘lishiga qarshi kompleks himoya mexanizmlari hali shakllanmagan.

Sanksiyalar nazariyasida G. Xafbauer, J. Shott va K. Elliott ko‘plab tarixiy holatlarni tahlil qilib, sanksiyalarning samaradorligi va ularning uchinchi mamlakatlarga ta'sirini baholash metodikasini ishlab chiqqan [7]. D. Drezner esa sanksiyalar ko‘pincha raqib davlatlarga emas, balki iqtisodiy jihatdan bog‘liq hamkorlarga nisbatan samaraliroq ta'sir ko‘rsatishini, ya'ni “sanksiyalar paradoksi”ni

asoslagan [8]. G. Farrell va A. Nyumen “qurollashtirilgan oʻzaro bogʻliqlik” konsepsiyasini ilgari surib, global moliyaviy va axborot tarmoqlaridagi markaziy tugunlarni nazorat qiluvchi davlatlar bu tarmoqlardan uchinchi mamlakatlar kompaniyalarini kuzatish va ularga bosim oʻtkazish uchun foydalanishini koʻrsatgan [9].

Axborot omilining iqtisodiy jarayonlardagi rolini R. Shiller “narrativ iqtisodiyot” konsepsiyasida asoslagan. Unga koʻra, ommalashgan hikoyalar va mish-mishlar xuddi epidemiya kabi tarqalib, iste'molchilar va investorlarning qarorlariga, natijada iqtisodiy jarayonlarga real ta'sir koʻrsatadi [10]. Ch. Fombrun korporativ reputatsiyani kompaniyaning nomoddiy aktivi sifatida ta'riflab, uning moliyaviy qiymatga bevosita ta'sirini koʻrsatgan [11]. T. Kumbs esa vaziyatli inqiroz kommunikatsiyasi nazariyasini ishlab chiqib, tashkilotning inqiroz paytidagi kommunikatsiya strategiyasi inqirozning turi va jamoatchilikning tashkilotga mas'uliyat yuklash darajasiga mos boʻlishi lozimligini asoslagan [12].

Ushbu nazariy yondashuvlar asosida tashqi iqtisodiy xatarlarning axborot makonida namoyon boʻlish shakllari va ularning milliy biznesga ta'siri tasniflandi (1-jadval).

1-jadval

Tashqi iqtisodiy xatarlarning axborot makonida namoyon boʻlish shakllari

Xatar turi	Axborot makonidagi namoyon boʻlishi	Biznesga ta'siri
Ikkilamchi sanksiyalar xavfi	Kompaniyaning sanksiyalarni chetlab oʻtishda ishtirok etishi haqidagi xabarlar va xalqaro hisobotlar	Xorijiy banklar va hamkorlarning aloqani uzishi, toʻlovlarning bloklanishi
Reputatsion xavf	Tasdiqlanmagan ayblovlar, raqobatchilar tomonidan uyushtirilgan qora PR	Kontragentlar ishonchining yoʻqolishi, investitsiyalarning kechikishi
Moliyaviy vahima	Bank tizimi, valyuta kursi yoki toʻlov kartalari haqidagi mish-mishlar	Depozitlarning ommaviy olinishi, valyutaga talabning keskin ortishi
Dezinformatsiya va manipulyatsiya	Soxta hujjatlar, kontekstdan uzilgan ma'lumotlar, sun'iy intellekt yordamida yaratilgan kontent	Notoʻgʻri boshqaruv va investitsiya qarorlari
Kiberxatarlar	Ma'lumotlarning sizib chiqishi, korporativ resurslarga hujum	Tijorat sirining yoʻqolishi, operatsion toʻxtalishlar

Jadvaldan koʻrinadiki, tashqi iqtisodiy xatarlarning axborot makonidagi namoyon boʻlishi koʻpincha ularning bevosita iqtisodiy ta'siridan oldin yuzaga keladi va uni kuchaytiradi. Masalan, kompaniyaning sanksiya roʻyxatiga kiritilishi ehtimoli haqidagi xabarning oʻzi xorijiy banklarning ehtiyotkorlik choralarini koʻrishiga sabab boʻlishi mumkin. Shiller ta'kidlaganidek, bunday holatlarda narrativning tarqalish

tezligi va ko‘lami iqtisodiy oqibatlarning hajmini belgilaydi. D. Kaneman va A. Tverskiyning istiqbollar nazariyasiga ko‘ra, odamlar yo‘qotish ehtimoliga teng hajmdagi foydaga qaraganda kuchliroq munosabat bildiradi [15]. Shu sababli moliyaviy yo‘qotish xavfi haqidagi xabarlar auditoriyada nomutanosib darajada kuchli reaksiyaga sabab bo‘ladi.

Axborot xatarlariga qarshi samarali choralar ko‘rish uchun ularni ustuvorlik bo‘yicha tartiblash zarur. Buning uchun risk-menejmentda keng qo‘llaniladigan ehtimollik va ta'sir matritsasidan foydalanish maqsadga muvofiq [13]:

$$R_i = P_i \cdot I_i \qquad (1)$$

bu yerda R_i – i-xatarning darajasi; P_i – xatarning yuzaga kelish ehtimoli (1 dan 5 gacha ballda); I_i – xatar yuzaga kelganda biznesga ko‘rsatiladigan ta'sir darajasi (1 dan 5 gacha ballda). Xatar darajasi 15 va undan yuqori bo‘lganda yuqori, 8–14 oralig‘ida o‘rta, 8 dan past bo‘lganda past deb baholanadi. Yuqori darajadagi xatarlar uchun oldindan inqiroz kommunikatsiyasi rejasi ishlab chiqilishi, o‘rta darajadagilar uchun esa muntazam monitoring yo‘lga qo‘yilishi lozim. Masalan, xorijiy hamkorlar bilan faol savdo qiluvchi, biroq sanksiyalar bo‘yicha komplayens tizimiga ega bo‘lmagan kompaniya uchun ikkilamchi sanksiyalar bilan bog‘liq reputatsion xavf yuqori ehtimollik va yuqori ta'sirga ega bo‘lib, ustuvor xatar hisoblanadi.

Milliy biznes manfaatlarini axborot makonida himoya qilish uch darajadagi mexanizmlarning uyg‘un ishlashini talab etadi (2-jadval).

2-jadval

Milliy biznes manfaatlarini axborot makonida himoya qilish mexanizmlari

Daraja	Subyektlar	Asosiy mexanizmlar
Davlat	Markaziy bank, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, biznes-ombudsman, Tashqi ishlar vazirligi	Tezkor va aniq rasmiy axborot berish; xalqaro hamkorlar bilan muloqot; sanksiyalar bo‘yicha amaliy tushuntirishlar va qo‘llanmalar; soxta xabarlarga rasmiy raddiya
Tarmoq	Savdo-sanoat palatasi, banklar assotsiatsiyasi, tarmoq uyushmalari	Sanksiyalar bo‘yicha komplayens markazlari; a'zolar uchun xatarlar monitoringi; jamoaviy kommunikatsiya pozitsiyasi
Korxona	Kompaniya rahbariyati, yuridik va kommunikatsiya xizmatlari	Kontragentlarni tekshirish (KYC); sanksiyalar komplayensi; inqiroz kommunikatsiyasi rejasi; axborot xavfsizligi; shaffof korporativ hisobot

Davlat darajasidagi mexanizmlar orasida rasmiy axborotning tezkorligi alohida ahamiyatga ega. “Mir” kartalari bilan bog‘liq holatda Markaziy bank rahbariyatining ochiq bayonoti jamoatchilik va biznes uchun vaziyatni aniqlashtirishga xizmat qildi. Axborot bo‘shlig‘i yuzaga kelgan hollarda esa uni tez orada mish-mishlar va tasdiqlanmagan talqinlar egallaydi. “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati ochiqligi to‘g‘risida”gi Qonun [5] davlat organlariga jamiyat uchun ahamiyatli axborotni faol e'lon qilish majburiyatini yuklaydi. Bizningcha, tashqi iqtisodiy xatarlar

sharoitida bu majburiyat tezkor inqiroz kommunikatsiyasi talablari bilan to‘ldirilishi lozim.

Korxona darajasida esa sanksiyalar komplayensi tizimi axborot himoyasining asosiy tayanchi hisoblanadi. Kontragentlar va tovarlarning kelib chiqishini tekshirish, operatsiyalarni hujjatlashtirish va bu jarayonlar haqida shaffof axborot berish kompaniyaning xalqaro hamkorlar oldidagi ishonchliligini oshiradi. Kumbs nazariyasiga ko‘ra, inqiroz yuzaga kelganda kompaniya o‘z pozitsiyasini faktlarga asoslangan holda tez bayon qilishi, javobgarlik darajasini aniq belgilashi va ko‘rilayotgan choralarni ochiq ko‘rsatishi lozim. Sukut saqlash esa ko‘pincha aybni tan olish sifatida qabul qilinadi.

OAV ham bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. G. Volfsfeld ta'kidlaganidek, inqiroz davrida OAVning voqealarni talqin qilish usuli jamoatchilik va siyosiy qarorlarga hal qiluvchi ta'sir ko‘rsatadi [14]. Sanksiyalar va tashqi iqtisodiy xatarlar haqidagi materiallarda jurnalist rasmiy hujjatlar, xususan sanksiya ro‘yxatlarining asl matnlari va kompaniyalarning rasmiy bayonotlari bilan ishlashi, tasdiqlanmagan ayblovlarni fakt sifatida taqdim etmasligi lozim. Shu bilan birga, OAV milliy kompaniyalarning sanksiyalarni buzish holatlarini yashirishi emas, balki ularni xolis yoritishi kerak, chunki bu ham milliy biznesning umumiy obro‘sini himoya qilishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tashqi iqtisodiy xatarlar va sanksiyalar sharoitida milliy biznes manfaatlarini himoya qilish faqat huquqiy va moliyaviy choralar bilan cheklanmasligi, balki axborot makonidagi tahdidlarni ham qamrab olishi lozim. O‘zbekistonning tashqi savdosi jadal o‘sib borayotgani va uning muhim qismi sanksiyalar ostidagi mamlakat bilan bog‘liqligi bu masalaning dolzarbligini oshiradi. Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

birinchidan, tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlari uchun xalqaro sanksiyalar rejimlari, ularning o‘zgarishlari va komplayens talablari bo‘yicha davlat tomonidan muntazam yangilanib boriladigan rasmiy axborot-maslahat platformasini yaratish;

ikkinchidan, Markaziy bank va tegishli vazirliklarda moliyaviy bozor va tashqi savdo bilan bog‘liq mish-mishlar hamda dezinformatsiyaga tezkor javob berish tartibini belgilash;

uchinchidan, Savdo-sanoat palatasi bazasida kichik va o‘rta biznes uchun sanksiyalar komplayensi va kontragentlarni tekshirish bo‘yicha maslahat xizmatlarini tashkil etish;

to‘rtinchidan, eksportyor korxonalar uchun inqiroz kommunikatsiyasi va reputatsion xatarlarni boshqarish bo‘yicha namunaviy rejalar ishlab chiqish va o‘quv dasturlarini tashkil etish;

beshinchidan, iqtisodiy jurnalistlar uchun xalqaro sanksiyalar, tashqi savdo statistikasi va moliyaviy xatarlarni yoritish bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi milliy biznesning tashqi iqtisodiy xatarlarga chidamliligini oshirishga, xalqaro hamkorlar oldida uning ishonchliligini

mustahkamlashga va mamlakat iqtisodiy xavfsizligini axborot makonida ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Tashqi iqtisodiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir) // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 29-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha vakil to‘g‘risida”gi O‘RQ-440-son Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/acts/-3321352
3. O‘zbekiston Respublikasining “Tijorat siri to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasining 2022-yil 15-apreldagi “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi O‘RQ-764-son Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/-5960604
5. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 5-maydagi “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati ochiqligi to‘g‘risida”gi O‘RQ-369-son Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “«O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz
7. Hufbauer G.C., Schott J.J., Elliott K.A., Oegg B. Economic Sanctions Reconsidered. 3rd ed. – Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2007. – 233 p.
8. Drezner D.W. The Sanctions Paradox: Economic Statecraft and International Relations. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 342 p.
9. Farrell H., Newman A.L. Weaponized Interdependence: How Global Economic Networks Shape State Coercion // International Security. – 2019. – Vol. 44, No. 1. – P. 42–79.
10. Shiller R.J. Narrative Economics: How Stories Go Viral and Drive Major Economic Events. – Princeton: Princeton University Press, 2019. – 377 p.
11. Fombrun C.J. Reputation: Realizing Value from the Corporate Image. – Boston: Harvard Business School Press, 1996. – 441 p.
12. Coombs W.T. Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding. 5th ed. – Thousand Oaks: SAGE, 2019. – 280 p.
13. ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines. – Geneva: International Organization for Standardization, 2018.
14. Wolfsfeld G. Making Sense of Media and Politics: Five Principles in Political Communication. 2nd ed. – New York: Routledge, 2022. – 152 p.
15. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk // Econometrica. – 1979. – Vol. 47, No. 2. – P. 263–291.
16. 2025-yilda O‘zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 81 mlrd dollardan oshdi // Milliy statistika qo‘mitasi. – URL: https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66430-2025-jilda-zbekistonning-tash-i-savdo-ajlanmasi-81-mlrd-dollardan-oshdi-2

17. Central Bank: Uzbekistan has no plans to resume servicing Mir cards // Kun.uz. – 2022-yil 3-noyabr. – URL: https://kun.uz/en/news/2022/11/03/central-bank-uzbekistan-has-no-plans-to-resume-servicing-mir-cards
18. AQSh ikki oʻzbekistonlik kompaniyaga sanksiya qoʻlladi // Spot.uz. – 2024-yil 31-oktyabr. – URL: https://www.spot.uz/oz/2024/10/31/secondary-sanctions/